

gne – s'infléchit sous la double pression, d'une part, des "optables" (ἐφετά) - lesquels la conscience tire chaque fois de la réalité objective au fur et à mesure qu'elle projette sur celle-ci son système des valeurs- et, d'autre part, de l'adéquation (ἐπιτηδειότης) ou non (ἀνεπιτηδειότης) auxquelles se prête la réalité objective suivant la direction analogue de la conscience/âme.

L'«intentionnalité originaire» de l'âme/conscience se définit et s'accomplit, finalement, par l'imagination. Celle-ci n'a pas le sens de l'imaginaire en tant que matière d'imageance, comme chez Plotin, mais bien celui qui, en tant que puissance imageante et imaginative à la fois, constitue une fonction de la conscience elle-même; laquelle, d'une part, confirme les images/représentations qui émanent de l'activité la plus intime de l'existence et, d'autre part, les purifie de leur résidus sensitifs, pour qu'elles s'introduisent ainsi à l'entendement et, par la suite, à l'intellect; de la sorte, elle élève et reporte l'εἶδωλον (sensible) à son παράδειγμα (intellect), sans que le premier perd, pour autant, sa réalité. Ce qui explique aisément le status de l'œuvre d'art non seulement en tant que manifestation de l'idée/modèle, comme chez Platon et chez Plotin, mais, en plus, contrairement à Platon et Plotin, en tant que réalité propre qui se réjouit de sa présence autonome dans le monde sensible; une présence qui est due à l'activité de la conscience créatrice.

Il s'ensuit, dès lors, clairement que la contribution d'E. Moutsopoulos non seulement à l'approche mais, aussi, à la ré-formation, voire à l'accomplissement de l'œuvre de Proclus est vraiment d'une grande, presque incommensurable, valeur.

Anastase KOUKIS

Α. ΓΛΥΚΟΦΡΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Νεοελληνική Φιλοσοφία. Πρόσωπα και Θέματα*. Έκδόσεις Τολίδη, Αθήνα 1993, σ. 396.

Με τρόπο αυστηρά μεθοδικό και συστηματικό καθώς και με ανεπανάληπτη περιεκτικότητα ή κυρία Άθανασία Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη επιχειρεί στην εργασία αυτή (συλλογή δημοσιευμένων άρθρων της από το 1975 μέχρι το 1993) την προσέγγιση εκείνων των φιλοσοφικών θεμάτων και των προσώπων (φιλοσόφων-ποιητών) των οποίων ή μελέτη και δραστηριότητα αντίστοιχα υπήρξε ιδιαίτερα αποφασιστική αφενός στην καλλιέργεια και έδραίωση της ελληνικής φιλοσοφίας από τον 18ο αιώνα μέχρι σήμερα και αφετέρου στην αφύπνιση και τόνωση της εθνικής αυτοσυνειδήσεως.

Αναλυτικότερα, ή συγγραφέας διερευνά στο πρώτο κεφάλαιο τον τρόπο πρόσληψης της νεωτερικής φιλοσοφίας στον Νεοελληνικό Διαφωτι-

σμό και πιο συγκεκριμένα τον τρόπο με τον όποιον ή φιλοσοφία ως κριτικός πλέον λόγος συναρτήθηκε με το ενδιαφέρον για τη φύση, τον άνθρωπο και την ιστορία, με αποτέλεσμα την υποκατάσταση κατά κύριο λόγο της θεολογίας από την ανθρωπολογία, γεγονός που οδήγησε άμεσα στην «κοινωνική και πολιτική ανασυγκρότηση του νέου ελληνισμού και την αναβίωση του ελληνικού στοχασμού» (σ. 33). Στο δεύτερο κεφάλαιο, («Νεοελληνική Αισθητική και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός») μελετά τις «σχέσεις της νεοελληνικής αισθητικής και κριτικής θεωρίας με τον ευρωπαϊκό και ειδικότερα με τον σκωτικό και τον γαλλικό Διαφωτισμό» (σ. 35) και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ή προσπάθεια των Ελλήνων στοχαστών της εποχής αυτής να συγκροτήσουν μια αισθητική θεωρία με αφετηρία έμπνευσης ανάλογες ευρωπαϊκές θεωρίες, μολονότι δεν οδηγούν σε πρωτότυπα κείμενα, δεν συνιστούν απλά μια μετακένωση αλλά είδος προσαρμογής των ευρωπαϊκών αισθητικών απόψεων στην ελληνική έθνική παράδοση, ακριβώς όπως το απαιτούσαν οί εκπαιδευτικές προτεραιότητες του ελληνικού έθνους μέσω των οποίων επιδιώκονταν ευκολότερα ο εκσυγχρονισμός του. Στην συνέχεια (κεφ. 30) διερευνά ένδελεχέστερα την Αισθητική θεωρία του Κ. Κούμα, διαπιστώνοντας ότι αυτή αποτελεί «την πρώτη συστηματική προσπάθεια διερεύνησης ενός φιλοσοφικού κλάδου ο οποίος καλλιεργούνταν συστηματικά επί ένα σχεδόν αιώνα στη δυτική Ευρώπη» μια προσπάθεια που δεν αντίληψε από την «έμπειριση και ορθολογική παράδοση του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού», όπως οί ανάλογες αισθητικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν την ίδια εποχή στον νεοελληνικό χώρο, αλλά «από την γερμανική διανόηση των αρχών του 19ου αιώνα» (σ. 80). Στο τέταρτο κεφάλαιο ανιχνεύει την επίδραση της σκωτικής φιλοσοφίας στην επτανησιακή διανόηση και ιδιαίτερα στο έργο του Ν. Πίγκολου, του Ν. Βάμβα και του Π. Βράϊλα-Αρμένη διαπιστώνει, έτσι, ότι ή επιρροή που άσκησε ή σκωτική φιλοσοφία στους τρεις αυτούς στοχαστές συνάπτεται με το γεγονός ότι επρόκειτο για μια φιλοσοφία που, καθώς συνδύαζε τον έμπειρισμό με τον ορθολογισμό και με αυτόν τον τρόπο τον σκεπτικισμό και σέβονταν την παράδοση, μπορούσε να συμβάλει -και συνέβαλε πραγματικά- στην δημιουργία μιας «ύγιους» φιλοσοφίας ικανής να ένδυναμώσει την νεοελληνική έθνική συνείδηση και ταυτότητα. Με ιδιαίτερη έμφαση αναλύει, στην συνέχεια, ή συγγραφέας (κεφ. 50) το «πρόβλημα της μεθόδου» όπως αυτό συνδέθηκε με την «διδασκαλία της φιλοσοφίας στα Έπτάνησα»· οδηγείται στην διαπίστωση ότι οί επτανήσιοι στοχαστές του 19ου αιώνα υίοθετούν κατά κύριο λόγο την ψυχολογική μέθοδο των Γάλλων εκλεκτικών φιλοσόφων του ιδίου αιώνα, κατά το μέτρο που αυτή άφενός έναρμονίζεται με την νεοελληνική πνευματοκρατική παράδοση και άφετέρου παρέχεται ως ένα ευπρόσιτο μέσο για

τὴν ἀντιμετώπιση πρακτικῶν ἢ θεωρητικῶν προβλημάτων στὸ πλαίσιο τῆς ἐκπαιδευτικῆς πράξεως.

Στὴν «ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τοῦ Νεοφύτου Βάμβα στὴν Ἑρμούπολη Σύρας» ἀναφέρεται τὸ ἀμέσως ἐπόμενο κεφάλαιο (60). Σὲ αὐτὸ ἡ συγγραφέας ἀναδεικνύει συγκεκριμένα τὶς πολιτικὲς καὶ παιδαγωγικὲς ἀπόψεις τοῦ Νεοέλληνα φιλοσόφου καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὲς «συμβαδίζουν μὲ φιλελεύθερες ἀντιλήψεις ποὺ ἐπικρατοῦν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν Εὐρώπῃ» (σ. 198). Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκόλουθο κεφάλαιο (7^ο) ἔχει συναφὲς θέμα, καθόσον διερευνᾶται σ' αὐτὸ ἡ «διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία» ἐκ μέρους τοῦ «σημαντικότερου θεωρητικοῦ διανοητῆ τοῦ 19ου αἰῶνα» (σ. 219), τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη καὶ ἡ σχετικὴ συμβολὴ τῆς στὴν ἀποκατάσταση τῆς διασύνδεσης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν νεώτερη πρὸς χάρη τῆς ἀναβιώσεως τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου (σ. 220). Τὴν «περίπτωση τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη» ἔχει ὡς ἀντικείμενό της ἡ κυρία Γλυκοφρύδη καὶ στὸ 8^ο κεφάλαιο, καθόσον σὲ τοῦτο πραγματεύεται τὴν «θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ θεμελίωση τῆς ἐλευθερίας τῆς ἔκφρασης» στὸ ἔργο τοῦ φιλοσόφου καὶ συγκεκριμένα τὴν θεμελίωση αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἐλευθερίας στὴν πλέον πρωτογενῇ μορφῇ ἐλευθερίας καὶ πηγὴ ὅλων τῶν συνακόλουθων μορφῶν της, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας (αὐτεξουσίου). Τὸν Βράϊλα, ἐξάλλου, ὡς «θεωρητικὸ καὶ ὡς κριτικὸ τῆς ποίησης» καὶ πῶς συγκεκριμένα τὸν Βράϊλα ὅπως αὐτὸς προσεγγίζει κριτικά καὶ ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῶν δικῶν του αἰσθητικῶν ἀπόψεων τὴν ποίηση τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ καὶ τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, θέτει ὡς ἀντικείμενο πραγματεύσεως ἡ κ. Λεοντσίνη καὶ στὸ 9^ο κεφάλαιο.

Μὲ ἀφετηρίαν τὴν δραστηριότητα τοῦ Βράϊλα ὡς κριτικοῦ τῆς λογοτεχνίας ἀνάγεται στὴν συνέχεια ἡ συγγραφέας στὴν μελέτη τριῶν συναφῶν θεματικῶν ποὺ καλύπτουν τὰ τρία τελευταῖα κεφάλαια τοῦ ἔργου της (10, 11, 12): Τὴν «ἐννοία τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τὴν προσέγγισή της ἀπὸ τὸν Α. Κάλβο», ὅπου ἀναδεικνύεται ἡ ἄμεση σύνδεση τὴν ὁποία ἐπιτελεῖ ὁ ἑπτανήσιος ποιητὴς καὶ στοχαστὴς ἀνάμεσα στὴν μεγαλοφυΐα καὶ στὴν φαντασία ὡς «δυναμικὸ παράγοντα τῆς δημιουργικῆς ἐλευθερίας τῆς συνείδησης» (σ. 293), τὴν «γλῶσσα καὶ ἀλήθεια στὴν ποίηση τοῦ Α. Κάλβου», ὅπου καταδεικνύεται ἡ ποιητικὴ διάσταση τῆς ἀλήθειας, ὡς ἐκφράσεως εἴτε τῆς «ὑπαρκτῆς» καὶ «ἱστορικῆς» εἴτε τῆς μεταφυσικῆς/κοσμολογικῆς πραγματικότητος, στὸ ἔργο τοῦ ἑπτανήσιου ποιητῆ καὶ τὴν «Αἰσθητικὴ στάση καὶ θεωρητικὴ πράξι (Ε. Bullough καὶ Θ. Μουστοξύδης)», ὅπου ἐξετάζεται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον καὶ γιὰ τὸν Ε. Bullough καὶ γιὰ τὸν Θεόδωρο Μουστοξύδη ἡ «ψυχικὴ ἀπόσταση» καὶ ἡ «αἰσθητικὴ ἀγωγή» ἀποτελοῦν θεμελιώδεις προϋποθέσεις διαμορφώσεως τῆς αἰσθητικῆς στάσεως καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὸ μέτρο ποὺ αὐτὴ ἀφορᾷ στὴν θεατρικὴ πράξι.

Κατόπιν τούτων, είναι πλέον φανερό ότι η συγκέντρωση τῶν μελετῶν αὐτῶν σὲ ἓνα τόμο ἐκ μέρους τῆς κ. Α. Γλυκοφρύδη-Λεοντοσίνη ἐπιτυγχάνει στὸ μέγιστο τὸν στόχο της: τὴν ἀνάδειξη τῆς «ἀξίας τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν οἱ ὁποῖες φέρνουν σὲ ἐπικοινωνία τὶς συνειδήσεις καὶ δημιουργοῦν μιὰ νέα δυναμικὴ σὲ κοινωνίες ποὺ ὁραματίζονται μιὰ νέα κατάσταση πραγμάτων».

Ἀναστάσιος ΚΟΥΚΗΣ

Evanghélou MOUTSOPOULOS, *Poïésis et techné. Idées pour une philosophie de l'art*, t. I (*L'excellence de plus être*), Montréal, Montmorency· t. II (*Instauration et vibration*)· t. III (*Évocations et résurgences*), 1994.

Ὁ φιλόσοφος τῆς καιρικότητας, τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς μουσικῆς¹ Ε. Μουτσόπουλος συγκεντρώνει στὸ τρίτομο αὐτὸ ἔργο μελέτες ποὺ γράφτηκαν ἀρχικὰ στὴ γαλλικὴ γλῶσσα, τῶν ὁποίων ἡ σειρὰ ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ θεματικὴ τοῦ συγγένεια.

Ἡ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα, δημιουργία καὶ συνάμα τεχνικὴ, ὁδηγεῖ, κατὰ τὸν συγγραφέα, σὲ νέα ὄντα, μοναδικὰ καὶ θαυμαστά, μέσω τῶν ὁποίων ὁ καλλιτέχνης ἐνσωματώνεται σ' ἓνα σύνολο νέων μορφῶν, καὶ μὲ τὰ ὁποῖα ὁ θεωρὸς εὐφραίνεται, καθὼς καταλαμβάνεται ἀπὸ αἰσθητικὸ θαυμασμό. Ὁ συγγραφέας, ποὺ ἐργάστηκε δυναμικὰ πάνω ἀπὸ 30 χρόνια στὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης, συνισθεῖ ἐδῶ κείμενα ἀποκαλυπτικὰ τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου τῆς φιλοσοφίας του, συνδυαστικῆς καὶ μιᾶς δομοκρατικῆς τάσης.

Στὴν εἰσαγωγή, ὁ φιλόσοφος ποὺ συνέζευξε τὴ φιλοσοφία μὲ τὴ μουσικὴ, ἀναφέρεται στὸ πολυπρισματικὸ φιλοσοφικὸ τοῦ σύστημα καὶ στὶς ἀποτιμήσεις τοῦ ἔργου του, ἀπὸ τὸ 1964 (ὅπου ὁρίζει ὁ ἴδιος τὸν στοχασμὸ του ὡς πνευματοκρατία δυναμικὴ καὶ λειτουργικὴ) ὡς σήμερα (συνειδησιοκρατία δυναμικὴ καὶ δομοκρατικὴ). Στὴ συνέχεια, ἀναλύοντας τὴ συμβολὴ του στὴ διερεύνηση τῆς ἔννοιας τοῦ καιροῦ, παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὴ δική του θεώρηση ἡ ἔννοια δὲν ἀφορᾷ μόνο στὴν ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας, τὴν αὐτοσυνειδησία καὶ τὴν αἰσθητικὴ δημιουργία (σ. 17).

1. Βλ. Ἡ φιλοσοφία τῆς καιρικότητας, Ἀθήνα, Καρδαμίτσα, 1984· *Kairos, La mise et l'enjeu*, Paris, Vrin, 1991· *The Reality of Creation*, New York, Paragon, 1991· *Αἰσθητικαὶ κατηγορίαι*, Ἀθήναι, Ἑρμῆς, 1970· Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ *Brahms*. *Φαινομενολογικὴ Εἰσαγωγή στὴν φιλοσοφία τῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα, Καρδαμίτσα, τ. 1, 1986, τ. 2, 1989 [πρ. τὴ βιβλιοκρισίᾳ μου, *Φιλοσοφία*, 21-22 (1991-92) σσ. 492-501].

